

Kádár János és Nagy Imre politikai véleménye 1956 októberéről

GULYÁS MARTIN

Az alábbi tanulmány¹ témája, hogy összevesse Kádár Jánosnak és Nagy Imrének, a 20. századi magyar történelem második fele két korszakos jelentőségű kommunista politikusának a nézeteit egy speciális történeti szituációban. Felvázolom, hogy hazánk 1956. november 4-e utáni első számú vezetőjének az MSZMP ideiglenes vezető testületeiben elhangzó monológjai alapján a jegyzőkönyvek által megőrzött információk felhasználásával mi volt a politikai helyzetértékelése 1956 októberének történéseiről, s mindez hogyan állítható ellentétbe a politikában marginalizálódott Nagy Imre snagovi naplójában leírtakkal. A konkrét szakmai kérdés a következő: miért igen és miért nem, pontosabban mennyiben igen és mennyiben nem értékelte Nagy és Kádár forradalomnak, illetve ellenforradalomnak 1956 történéseit? Mielőtt erre rátérnék, a konkrét téma jobb érhetősége kedvéért szükséges egy minimális eszmetörténeti kitérőt tenni a forradalom fogalma és 1956 interpretációs lehetőségei körül.

I. 1945, 1956: kommunista revolúció?

A pártállami diktatúrába torkolló második világháború utáni magyar történelemben sajátos cezúrát jelentett 1956 történésorozata, üzenete és tartalma. Az 1945–1956 közötti periódus változásait hajlamos a szakma azonnal a *forradalom* kifejezéssel illetni. Eltekintve most attól, milyen általános terminológiai viták övezik az ide vonatkozó szakirodalomban a forradalom–ellenforradalom kérdéskörét, a dolgozat témájához konkrétan kapcsolható ezzel az elméleti kérdéskörrel kapcsolatos megállapításokat kívánok csak ide idézni.

1945 után a Magyarországot markába kerítő szovjet világhatalom helyi rezidensei a koalíciós csonka demokrácia módszeres és tudatos felszámolását saját fogalmaik szerint forradalomnak tekintették, egész pontosan „szocialista” forradalomnak. Tevékenységük alapján az akkor végbemenő és kibontakozó, azaz permanenssé váló forradalom – az általuk használt terminológiától most elrugaszkodva – megvalósította mindazokat a követelményeket, amelyeket a revolúció modern fogalma alatt érteni szokás: az „új tapasztalat” meghozatala mellett társadalmi emancipációt hozott, azaz letörte a történetileg kialakult társadalmi-gazdasági elitcsoportok privilegizált hatalmát és retorikailag a nép uralmi pozícióba kerülését hirdette; sajátos, szocialista fogalmazású szabadságeszmény alapján kívánta felépíteni az örökkévaló, kizsákmányolás-mentes társadalmat; s *elvben* rögzítette a „szabadságjogokat”. Egy eddig a magyar történelemben nem látott újdonságerejű, sajátos módon épülő, de valóban az eddigiekhez képest „forradalmi”, gyökeresen új struktúra épült ki erőltetett menetben. Az 1945–1949 közötti átalakulás a

---

¹ Az itt olvasható tanulmány bizonyos részeit egy Szombathelyen megrendezett, „*Fiatál bölcsészek a tudományért*” elnevezésű intézményközi TDK-konferencia megjelenés alatt álló kötetében már közöltem.

második köztársaság értékeinek megalapozása mellett a forradalom jakobinus tradícióit vezette be a magyar történelembe.

Az 1949 utáni *permanens forradalom* állapotában folyton fejlődő és tökéletesedő új rend, mely magát *népi demokratikus diktatúraként* határozta meg, távlatos céljaként a kizsákmányolás-mentes, *osztály nélküli társadalom* felépítését tűzte ki céljául, baloldali utópiaként. Rendszerének lényegét maga Kádár is ekképp definiálta az 1956-os rendszerkrízis után, ami 1956 novemberében két felszólalásában is megjelenik: a kínai kommunizmussal analógiát teremtve azt mondja, hogy a népi demokratikus diktatúra mint rendszermegjelölés „*tartalmában kifejezi a mi rendszerünk lényegét is: demokrácia a nép felé és diktatúra az ellenforradalom felé. A diktatúrának az ellenforradalom felé mindig és rendszeresen érvényesülnie kell. Most, a jelenlegi helyzetben a diktatúrán van a hangsúly*”.² Egy 1956. novemberi IIB-üléson pedig sommásan így fogalmaz: „*A kínai elvtársak, a csehek, a németek, a románok is mind ugyanazt mondják: a mi hatalmunk: népidemokrácia. Diktatúra van most soron. Diktatúra az ellenségnek és demokrácia a népnek.*”³

Az 1945–1949-ig tartó, tehát az egyre szűkülő és koalíciós látszatzdemokrácia időszakától az egypárti diktatúra visszavonhatatlanságáig terjedő időszak történései megfeleltethetők ugyan filozófiai síkon a forradalom új fogalmának, de a társadalom mértékadó része – amikor lehetőséget kapott rá – folytonosan hangot adott abbéli véleményének, hogy ezen kommunista típusú átalakulás tartalma és minősége nem felel meg jövőképének és értékvilágának. A *permanens forradalom* bűvöletében élő elit ugyan a népre és a közjóra hivatkozva legitímálta tetteit és hatalma kizárólagosságának jogosságát, a kérdés e nélkül is óhatatlanul felmerül: lehet-e úgy legitím egy forradalom, hogy a széles néptömegek ismert antikommunista nézetei és ellenszenve ellenére egy önjelölt forradalmi élcsapat önkényesen az új világ alapjainak építésére és a közösség ügyének képviselésére érzi felhatalmazva magát és ennek jegyében gyakorlati lépéseket tesz? E sorok írója tehát az 1945–1949 közötti eseménysorozatot a forradalom normatív fogalma alapján elfogadja annak, de tartalmilag speciális kitételekkel: az átalakulás ugyanis oktrojáltan, a társadalom véleményét figyelmen kívül hagyva, egy agresszív külföldi hatalom bábáskodása és aktív közreműködése mellett egy önjelölt élcsapat hatalmi igényeit szolgálta, mely ugyanakkor a közösség üdvének előmozdítását ígérte. A forradalom tehát minimális pozitívummal, pusztán lejátászatechnikai keretnek kellett a bolsevizmus uralomra juttatásához, amely ráadásul még spontán sem volt, hanem tervszerűen, inkább puccsként⁴ zajlott le.

A magyar kommunisták mértékadó többségében nézetazonosság volt a magyar történelem, az ő „jelenkoruk” tartalmi változásainak alábbi interpretációjában: a *szocialista forradalom* első szakasza 1945–1947 közé tehető, majd az ezt követő időszak a *proletárdiktatúra* jegyében zajlik. A revolúció első szakaszában az egyesült magyar

² Zinner 2001: 39.

³ MOL M-KS. 188. f. 5/4. ö. e. 2. lap.

⁴ A puccs tudatosan, előre tervezett, jelen esetben sikeres hatalomátvételt jelent, melynek természete, hogy egy adott rendszer játékszabályai alapján hatalomra kerül (vagy hatalomba bekerül!) politikai erő így szerzett legitímációjával tudatosan, kizárólagos hatalmi törekvései realizálására felszámolja azon rendszer kereteit, melyet korábban ő is elfogadott, s amely legitimitását biztosítja. Egy rendszerváltást eredményező puccs lehet „forradalmi” vagy „restaurációs” jellegű, az említett rendszerváltást jelentő átalakulás jellege így ez esetben „forradalmi”, azaz radikális és gyökeres volt a szó köznapi értelmében.

progresszió (kommunisták és társadalmi-politikai szövetségesei: a parasztság) *polgári demokratikus forradalom* keretében megdönti a régi tőkés-kapitalista elnyomó rend uralmát, ezzel létrehozva a *népi demokratikus rendszert*. A létrejövő munkás-paraszt demokratikus diktatúrát 1947 után felváltja a kommunista forradalmi élcsapat vezette proletárdiktatúra, mely az uralomra jutott munkásosztály államhatalmát jelenti. Ez minden rendszernél demokratikusabb, tudniillik „*nem a kisebbség uralmának eszköze a társadalom többsége felett, mint a burzsoá rendszer bármely válfaja, hanem a nagy többség uralmáé a kisebbség felett.*”⁵ A munkásosztály és demokratikus szövetségesei, amelyek immáron a forradalmi rend fenntartásáért felelősek, nem feltétlenül kötelesek megtartani a népi demokráciát mint államformát. A proletárdiktatúra ugyanis ennél jóval több is lehet, a végcélba, a *kommunizmusba* vezető átmeneti időszak államtípusa is egyben, nem csupán a revolúció egyik állapota, többnyire erőszakos hatalomgyakorlási mód.

Az 1956-os történéssorozat utáni közvetlen politikai reflexiók egyik szelete képezi a dolgozat kifejtendő témáját, ezért itt csak historiográfiai utalásokat szükséges tenni az eltel fél évszázad ezzel kapcsolatos megállapításaiból. A politikai reflexiók minőségileg, jellegükben eltérnek a történészek által leírt megállapításoktól. A marxista szintézisek, tanulmányok szerint 1956 célja az önigazgató társadalom megteremtése, ahol az alulról szerveződő népi szervek a proletárdiktatúra zárójelbe tételével megtörték a marxizmus-leninizmus elvei és a megvalósított gyakorlat között fennálló ellentmondást: a kommunista párt kizárólagos hatalmát, a politikai intézmények elnyomó funkcióját felülírva a politikai uralmat valódi társadalmi uralomra változtatta, s a népi szerveken keresztül saját szocialista egyenlőséget biztosított.⁶ Ha fogalmi vizsgálódásokba kezdünk, megállapíthatjuk, hogy az 1956-os magyar események nem feleltethetők meg egyértelműen a modern revolúció jakobinus tradíciójú elméleti kritériumrendszerének. A merev fogalmi meghatározáshoz ragaszkodva sokkal inkább egy condorceti (szabadelvű) értelemben meghatározott szabadságküzdelem volt, nemzeti színekbe (tehát kollektív célokat is követve) öltöztetve és a történelmi küldetéstudat szférájába emelve. A jakobinus forradalom-definíció és a klasszikus liberális értelmezés közötti különbségből adódóan előbbi szempontjából 1956 októbere akár ellenforradalomnak is minősíthető, melynek célja és tartalma a Horthy-korszakot megelőző, a 19. századi konzervatív-liberális gyökérből táplálkozó polgári demokratikus hagyományok újra megtalálása. Ilyen értelemben 1956 arra való kísérlet is volt, hogy megtalálja a magyar történelem 20. század elején megszakított fonalát és újra rávezesse hazánkat a saját útjára. A kor viszonyainak megfeleltethető restauráció viszont egyben negligálja és kizárja a kommunista típusú revolúció továbbfejlesztésének tételét, s a vállalható köztársasági rend példáját tartja szemé előtt. Ezen mesterkéltségek helyett a *nemzeti demokraták* szerint 1956 eszmei sokszínűsége miatt nem is írható le a modern politikai filozófia, eszmetörténet fogalmaival. Eme európai eszmetörténeti előképekkel nem rendelkező „népiek” értelmezése szerint 1956 politikai programja a magyarok „harmadik útjának” megtalálása volt, amely harsány nemet mond a magyar történelemben eddig zsákutcának bizonyuló történelmi kísérletekre. Ezen út mibenléte pedig nem igazán fogalmazható meg absztrakt, a politika- és történettudomány által használt fogalmakkal.

⁵ ÚML 1962: 484.

⁶ Gyáni 2007: 25–27.; Pomogáts 2006: 70.

A lehetséges narratívák ismertetése után konkrét tárgyamra térve megvilágítom, hogy 1956 októberének eseményei alatt és után kurrens módon milyen politikai értékelések születtek a közelmúltról.

II. Az utak szétválának

Kádár János és Nagy Imre értékeléseinek eszmei háttere a marxista-leninista gondolatrendszer, innen merítik az általuk észlelt valóság leírásához szükséges nyelvi-ideológiai paneleket. Az iménti gondolatok lejegyzésének hiánya esetén kevésbé lenne érthető a kettejük sokszor sematikusnak és mechanikusnak, monotonnak tűnő gondolatvezetése eme virtuális beszélgetés során.

Az 1956. november 4-i második szovjet fegyveres intervenció megbuktatta a törvényes Nagy Imre-kormányt és a szovjetek október 31. – november 4. között aprólékosan kimunkált politikai csomagtervének részeként a moszkvai megbízatású, vazallus Kádár-kormányt ültette annak helyébe. E körülmény a vizsgált téma szempontjából döntő fontosságú: az októberi eseményekről szóló értékelések jellegére ugyanis a legmeghatározóbb módon kihat az, hogy a legyőzött, politikailag marginalizálódott Nagy november 23-tól Snagovban politikai (Kádár?) fogolyként a hozzá mesterségesen bejuttatott és szűrt információforrásokból a maga erkölcsi igazának és közelmúltbéli politikai tetteinek bizonyítása céljából naplóban válaszol a győztes, „*mainstream interpretátor*” Kádár által alkotott forradalomértékelésekre. Itt tehát a hatalmas helyzetet tekintve nem azonos szintről van szó, azaz nem egyenrangú politikai, pártbéli ellenfelek vitáznak szóban egymással; 1956 októberével ellentétben ez okozza a párbeszéd látens jellegét.

A novembertől kezdődő viták természetét – melyet ezen írásban 1957 februárjáig ismertetek – nem érthetjük meg az októberi vélemények ismerete nélkül. Ezen megnyilvánulásokra az a jellemző, hogy míg Nagy beszédeiben egyfajta nemzeti egységet kíván rajzolni az ekkor még Kádár által is elfogadott „*kis októberi szocialista forradalom*” teóriája mögé, Kádár beszédeiben azonban sokkal inkább érezhető a forradalom-ellenforradalom váltakozó tendenciáinak kidomborítása. Kádár véleménye sokkal „pártszerűbb” volt, mindvégig elfogadta a párt éppen aktuális véleményét az eseményekről, kevés bennük a sajátos nézetekre utaló kiszólás: október 23–26. között az „*ellenforradalmi felkelés*” minősítéssel, 28-tól november 1-jei szökéséig komoly megszorításokkal talán a „*nemzeti demokratikus forradalom*” meghatározással is egyetértett.⁷ Elismerte, hogy a forradalom (!) lényege a rendszer politikai arculatának megváltoztatása, mely nem a rendszer alapjait vonja kétségbe. Az események jellegének október 30-i megítéléséről tudósít a Parlamentben a Tüzoltó utcai felkelőgóc egyik parancsnokával, Csongovai Per Olaffal lefolytatott beszélgetése: „*Kádár elmesélte, először azt hitte, hogy ez egy ellenforradalom, de már rájött, hogy nem az. Azt mondta: »Ez egy eredeti forradalom, mert nem a rendszer, a fönálló gazdasági-társadalmi viszonyok megdöntéséről van szó, hanem a világtörténelemben egyedülálló jelenségként a rendszer politikai arculatát akarja megváltoztatni.*»”⁸ Azonosítható a november 4-e után egyre többször előkerülő

⁷ Vö.: Ripp 2002: 217–218.

⁸ Keller – Körösi – Molnár, 2006: 211.

ellenforradalom szó jelentésmezeje, miszerint az a fennálló társadalmi-gazdasági viszonyok megdöntését célozza. Kádár ettől látványosan fél, hiszen ha kielégítik maximálisan a követeléseket, nem tudni, „hol a vége a reformoknak”, s a biztonság kedvéért ezért kér védelmet az államhatalom szimbolikus intézményeire. Ez mintegy hűségeskü a néptömegek felé arra, hogy ha jól viselkednek, nem hajlanak szélsőségekbe, akkor a párt teljesíti az igényeket.

Nagy viszont utóbbi minősítés mellett határozottan ragaszkodott koherens ideológiai koncepciójához („új szakasz” politikájának felújítása) és a lenini mintázatú októberi szocialista forradalom lemásolásához. Mindketten kiemelik, bár eltérő súllyal kezelik az ellenforradalom jelentőségét. Kádár logikai ívében már ekkor érezhető a november 4-i szolnoki kormánynyilatkozatban tényként és vállalt tételként megfogalmazódó alapelv, miszerint a békésen kezdődött, jogos sérelmekre választ kereső demokratikus tömegmozgalom ellenforradalomná eszkalálódik. November 1-jén ugyanakkor még ő mondja el a pártvezetés legradikálisabb mondatait az események jellegéről, melyek kifejezésrendszerében és logikai felépítésében Nagy november 4-e utáni konstans véleményével szinte azonosak. Mondatai esszenciái annak a felfogásnak, miszerint ő és pártja, az élcsapat a jogos tömegmegmozdulás élére állva küzd a hibák kijavításáért. Szerinte a rákosista kalandorpolitika a kommunisták erkölcsi-szellemi örökségét eltékozolta, a párhatalmat a klikk vak és bűnös politikájával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztette. A nép dicsőséges felkelése azonban lerázta magáról ezt az uralmat, és hitet tett a nép szabadsága mellett, mely a szocializmus építésének alapfeltétele. Kádár felvázolja a győztes forradalom (?) kibontakozó, lehetséges irányait: vagy az október 28-i alapú koalíciós konszolidációt viszi végbe az élcsapat, vagy nyílt ellenforradalom lesz, amely visszavezet a régi úri világ rabságába. Előbbi a nemzeti függetlenség alapján – az újjáalakult, karrierista elemektől megtisztított MSZMP vezetésével – az elmúlt 12 év vívmányait védi majd, kijavítva annak hibáit, s ez az út egyben mereven elzárkózik a szovjet fegyveres beavatkozástól.⁹ Itt jól látható, hogy Kádár János gondolkodásában már közel sem oly egyöntetű a felkelés megítélése: végeredményben a felkelés erényeinek rögzítése mellett köztes álláspontot foglal el, mindkét fejlődési irányba nyitva hagyja az események kimenetelét, s a bekövetkező alternatívának megfelelően ő is annak megfelelően fogja majd pozicionálni magát.

Nagy Imrénél ilyesfajta kételkedés nincs jelen, ő október 28-tól felfelé ívelő szakaszát rajzolja meg a demokratizálást célzó szocialista forradalomnak, melynek végsikeréhez minden feltétel adott. Az ellenforradalom meglétét marginálisnak tartja, s szerinte az a szocialista demokrácia kiterjesztésével és ellene való következetes harccal párhuzamosan magától visszaszorul majd, bázisát veszti. Nagy Imre politikai gondolkodása e napokban teljesebb ki és ér csúcspontjára, Kádár viszont nem halad a Nagy-féle következtetésekkel együtt és nem válik a felújítandó júniusi politika feltétlen hívévé. Ő ugyanis nem volt hajlandó átlépni azokat a határokat, melyek a Szovjetunió politikai felsőségének megsértését jelentették. Nagy ugyanakkor ezt hittel tette, mint snagovi – ezzel kapcsolatos megállapításai – bizonyítják. Ez a drámai cezúra lesz kettejük útjának szétválása. November 4-e után a „nemzet miniszterelnöke” politikai szereplőként csak annyiban lesz és lehet már rendszeralkotó, amekkora mozgásteret neki a hruscsovi csomagterv az új rezsim

⁹ Szokolczi 2006: 246–248.

legitimálását elősegítendő előír, valós politikai alternatívaként neve már nem merülhet fel többé. Az ő sorsa a november 4-i második szovjet intervencióval véglegesen is eldőlt.

III. Az „árnyék-párbaj” hatalmi-politikai meghatározói

Kádár november eleji párfordulása, ez által a forradalom és a Nagy-kormány elárulása a szovjetek által ajánlott és általa elvállalt helytartói pozícióval ideológiai alátámasztást is kellett, hogy nyerjen. Nem csupán saját magában, de régi-új párttársaiban is. Egy akut politikai válsághelyzet megoldásának vezére lesz, ami karrierje csúcsának kezdetét jelenti, s komoly személyiségváltozással is járt. Kádárnak az októberi események ellenforradalomra minősítését eredményező átértékelési folyamata szerves folytatásaként is értelmezhető a november 1-jei köztes álláspontjának. A Kremlben megbízói adalékokat szolgáltatnak ahhoz, hogy távol a „tűzvonaltól” elhiggye, az ő értelmezésében a második, a békés kibontakozással szemben a rosszabbik, ellenforradalmi alternatíva valósul meg, az utcákon halomra gyilkolják a kommunistákat és a Nagy-kormány tehetetlenül nézi, ahogy a külföldi imperializmus által támogatott fasiszták fölébe kerekednek és a népi demokráciára törnek. Az elméleti ellentmondások (legitimáció) áthidalása mellett a gyakorlati politika és a hatalmi stabilitás színterén bonyolult feladatot kellett megoldania: a szovjet hadsereg árnyékában és emisszionáriusok tanácsainak nyomása alatt várták el tőle a proletárdiktatúra alapintézményeinek restaurációját úgy, hogy eközben a fokozódó terror (melynek mértékét a szovjetek nem szabták meg...) ne keltse az egyre inkább bizalmát vesztett és levert társadalomban a rákosista terrorállam restaurációját, sőt, alapozza meg az új rendszer elfogadását.¹⁰ A belső autonómiájára mégoly büszke Kádárnak lelkileg óriási tehertétel lehetett, hogy szovjet kegyből gyakorolja a hatalmat, így a rá nehezedő állandó nyomást úgy oldja fel magában, hogy elfogadja és szolgálja a teljesíthető gyakorlatra szabja a szovjet direktívákat.¹¹ Mi tagadás, a megtorlások mérlegét látva a feladatot túl is teljesítette.

Nehéz kihámozni, hogy Kádár a struktúraalkotás során mennyiben saját elképzeléseit realizálta, mennyiben cselekedett kizárólag szovjet tervek végrehajtójaként, és mennyiben egy olyan pragmatikus vezető, aki a novemberi pártvezetést jellemző élénk vitaszellem „szorításában” a sok koncepció közül az általa legjobbnak tartottat ültette át a gyakorlatba. Kádár a párt első embereként a párban lévő puha- és keményvonalas szárny, mint két polaritás között „tengelyként”, vélemények koordinátoraként áll, másrészt őt is befolyásolja – elsősorban és egyre erőteljesebben a neosztálinista, balos szárny – a szovjet radikalizmus mellett. Az ekkor még centrista Kádárt is egyre inkább büvőkörében tartó keményvonalasok nem akarnak engedelményeket tenni még időhúzás és taktikai engedelmények céljából sem a „tobzódó” és felszámolásra váró „ellenforradalomnak”, hanem erőszakkal le akarnak törni mindenféle szervezett és spontán nemzeti ellenállást. A szuverenitással kapcsolatos kérdések elnapolása mellett vannak, hiszen az elsődleges a népi demokratikus rendszer alapjaira támadt ellenforradalmi elemek fizikai megsemmisítése, ehhez a célhoz képest minden csak másodlagos kérdés.

¹⁰ Huszár 2006: 24–25; 39

¹¹ Balogh – Némethné 1993: 17.

IV. A politikai vita tartalma

Egy jól megfogható és modellezhető problémahalmazra és kérdéskörré adott eltérő válasz domborítja ki november 4-e utáni eszmei különbözőségük lényegét. A kérdés, melyet Kádár tesz fel az MSZMP IKB december 2–5. között folytatólagosan megtartott ülésén, az alábbi: „*A marxizmus–leninizmus igazsága szerint hazánkban 1945–46-ban forradalom ment végbe, mégpedig proletárforradalom, klasszikus meghatározás szerint. Ez a forradalom győzelmesen megdöntötte a kapitalisták uralmát és megteremtette a munkásosztály hatalmát. A munkásosztály átvette a hatalmat, ez történelmi tény, amit itt megtárgyalni nem kell. Marxisták–leninisták számára elkerülhetetlenül az a kérdés tehát, hogy lehetséges-e egy győzelmes proletárforradalom belül ellenforradalom? Erre a válasz teljesen világos. Győzelmes proletárforradalom rendszerében nem lehetséges semmiféle forradalom, csak ellenforradalom.*”¹² Kádár számára tehát mind filozófiai, mind gyakorlati értelemben képtelenség tömegmozgalmat forradalomnak tekinteni. Nagy Imre azonban lehetségesnek tartja – komoly megszorításokkal ugyan – forradalom kialakulását (noha elfogadja az 1945-ös proletárforradalom tézisé), a következő esetben: „*Konfliktusok kirobbanását, azt, hogy antagonisztikus ellentétek kiéleződjenek, csak helyes vezetés mellett lehet elkerülni. (...) Ha nincs helyes vezetés, mint ahogyan nálunk nem volt, akkor igenis a konfliktus bekövetkezik, sőt elkerülhetetlen. Ez azokra vonatkozik, akik sehogy sem akarják elfogadni azt, hogy a szocializmusban, a szocialista forradalom után is lehetségesek konfliktusok, azaz forradalmak, ha a rossz vezetés miatt az ellentétek kiéleződnek és kirobbannak. S ez nem ellenforradalom, amint azt hangoztatják.*”¹³ Tehát forradalomnak lehet tekinteni egy komplex követelésrendszerrel bíró tömegmegmozdulást, ha követeléseinek tartalma egy klikkesedett, terrorgépezetet és elnyomást működtető kollaboráns uralmi elit megtagadása és a szocializmus demokratikus keretek közötti építésére irányul. Ilyen értelemben Bibó István kifejezésével élve 1945–1946 „*félforradalmát*” kívánta progresszív irányban továbbfejleszteni és kiteljesíteni 1956, megvalósítva a szocializmus sajátos, demokratikus magyar útját, kijavítva egyben a múlt hibáit. A „*nemzeti demokratikus forradalom*” feladata volt, hogy a szocializmus és a nemzeti gondolat eddigi szembeállításán felülemelkedve elsimítsa ezek ellentétét, Nagy szerint ugyanis a szocializmus csak a népek, nemzetek organikus fejlődési mintáiba beleilleszkedve töltheti be modernizációs szerepét. Ennek kipróbált, bevált útját hazánkban szerinte az általa vezetett „*új szakasz*” politikája jelentette, így ez örök origóként szeme előtt lebegett, mint egyetlen lehetséges alternatíva.

Kádár János az MSZMP felső vezetésében meglévő neosztálinista szárny véleményét egyre inkább elfogadva egyre radikálisabban ítéli el az októberi eseményeket. Az ún. *decemberi párthatározat* által meghatározott, az „ellenforradalom” kirobbanásának magyarázatául szolgáló négy ok, és az események fejlődési folyamata már egyértelműen ezen irányvonal értékelésének tükröződése. Ezen négy ok röviden a következőkben foglalható össze:

¹² MOL M-KS 288. f. 4/3. ó. e. 8. lap.

¹³ Nagy 2006: 98.

1. A marxizmus–leninizmus újáról letért Rákosi–Gerő-klikk szektás és dogmatikus, népellenes diktatúrája. A klikk antileninista vezetési módszerei szakadást idéztek elő a párt vezetése és tagsága között.
2. A Nagy–Losonczy-csoport, mely a tragikus események szellemi előkészítője volt, s melynek nézetei 1956 tavaszán fordulatot véve túlmentek a sztálinizmuson és a Rákosi-ellenességen, majd októberben a párhatalom birtokában az ellenforradalom „cinkosai” voltak.
3. A népi demokratikus rendszert megdönteni kívánó, restaurációs céllal fellépő „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”.
4. A „népek leigázásra törekvő”, a szovjet blokkon belüli „alternatív” mozgalmakat önös imperialista érdekei miatt támogató és tudatosan a rendszert gyengítő, viszályokat szító nemzetközi reakció.¹⁴

Az első pont gondolatvezetésével, kifejezéseivel akár Nagy Imre is egyetérthetett volna, naplójában ugyanerről így ír: az „SZKP-típusú párt” *„nem volt a munkásosztály pártja, és nem volt marxista párt, nem volt a magyar szocializmus irányító, vezető ereje. A párt egy szűk államhatalmi szerv volt, szorosan összenőve az államvédelmi szervekkel, és annak funkcióit gyakorolta, a bonapartista diktatúra és a diktátor-klikk végrehajtó eszköze volt.”*¹⁵ Sajátos szegmense keletkezik ugyanakkor a „látens vitának” a múltbéli politikai helyezkedések vonatkozásában. Nagy a párt vezetése és a tagság közötti szakadásból vezeti le saját ellenzéki szárnyának létrejöttét. Kádár megpróbálja az új vezetést a régi ellenzék legjobb elemeiből regrutálódó társaságnak feltüntetni, ezzel elkerülve a rákosizmussal való eszmei-személyzeti kontinuitást, a tömegtámogatás megszerzése reményében. Nagy szerint Kádár sohasem volt „antedatált ellenzék” vezetője, ugyanis *„egyetlen egységes ellenzék volt, amelyben azonban sem Kádár, sem társai nem foglaltak helyet.”*¹⁶ Nagy szerint volt párttársa nem új rendszert épít, hanem az 1956-os júliusi neosztálinista platform alapján egyfajta kontinuitást képez a múlttal, ugyanis *„az SZKP Elnöksége a sorozatos hibákat most azzal tetézi be, (...) Kádárral folytatattja azt, amit Rákosival és Gerővel kénytelen volt abbahagyni.”*¹⁷

A határozat második pontja a Nagy-platform megítélésével foglalkozik. Mint láttuk, Kádár nem ítéli el az ellenzékiiséget, de amikor az *„a párt elleni általános harccá változott”*, túlment a kádári pártvezetés által november 4-e után október továbbvihető értékének tartott antisztálinizmuson, az már vállalhatatlan. Majd ellenzékéből kormányerővé emelkedve – s ez az új elem az eddigiekhez képest – Nagyék tettei tehát nem csupán fedték a reakciók akaratát 1956 októberében, hanem össze is találkoztak azzal: tartalmukban mindkettő a népi demokráciát akarta felszámolni. Kádár János és szűk köre tehát csak addig vállalja a felelősséget a múltban történekmért nem csupán október vonatkozásában, míg a kritika az *antisztálinizmusban* és a Rákosi-ellenességben merült ki, az erre adott válaszokért és ebből leszűrt gyakorlati következtetésekért – noha a forradalomban létrejött MSZMP tagja volt november 4-e utáni funkcionárius is – már nem az egész pártellenzék felelős, csak a Nagy Imre-vonal. A mártír miniszterelnök jól látja a kádári gondolkodás

¹⁴ Balogh–Némethné 1993: 239–240

¹⁵ Nagy 2006: 146.

¹⁶ Uo. 118–119.

¹⁷ Uo. 77.

mozgatórugóit: „Az ellenzék Nagy–Losonczy szárnya 1956 tavasza óta nem a Rákosi–Gerőklikk politikája ellen, hanem a párt ellen folytatta a harcot, amit úgy látszik, attól az időtől számít pártellenesnek (mármint Kádár – G. M.), amióta ő is tagja lett a KV-nak. (...) azt igyekszik kimutatni, hogy az »ellenzék« helyesen és pártszerűen folytatta a harcot a Rákosi–Gerőklikk ellen, csak az ellenzék egyik szárnya lépett fel pártszerűtlenül, s ez Nagy Imre és Losonczy volt.”¹⁸

A novemberben a pártvezetőségi üléseken még „elvtársaknak” nevezett Nagy Imréék fokozatosan megszűnnek kommunistának nevezetni, jobboldaliság ellenük a vád: Kádár a *kronstadti matrózlázadással* példálózva Nagyék programját úgy jellemzi, hogy annak víziója munkástanácsokon felépülő „szovjetrendszer kommunisták nélkül” lenne, melynek koronája az ország élén álló kommunistáktól megtisztított jobboldali kormány. Kádár erről az 1956. november 16-i IIB-ülésen beszél.¹⁹ Ugyanez a gondolat megjelenik a decemberi párthatározatban is a következő módon: „A Nagy Imre-kormány – amelynek élén kommunista miniszterelnök állott”.²⁰ Tehát valójában antikommunista, azaz jobboldali reakciós volt, mely magát egy kommunista miniszterelnökkel fedte. A vonal további bűne az is, hogy a párt monopolhatalmának tekintélyét rombolta, és jóval túlment a Rákosi-rendszer korrekcióján, ezzel szemben reális programot nem adott, tehát mindez a tevékenység pártellenes volt. Itt is jól kiolvasható a két politikusra kivetítve a kettejük közti ellentét: Nagy Imre revizionizmusa egy demokratikus, alternatív szocializmust jelentett, míg Kádár gondolkodása nem tudott kitörni a diktatórikus jelleg bűvköréből. Kádárnak a mindenkori moszkvai vonalhoz való hűségét és a diktatórikus szocializmushoz ragaszkodását mutatja, hogy a decemberi vitában leszögezi, nem ismer olyan platformot, mely a következőben foglalható össze: „Őszintén fel kell tárni, mit is jelent az, amikor azt mondjuk: ellene vagyok a kommunista pártnak, ellene vagyok a Szovjetuniónak, de a szocialista vívmányok mellett vagyok, szocializmust akarok. Ilyen a világon nincs, ilyen soha nem is volt – ez az a jelszó, amellyel a német hitleristák a tömegeket befolyásuk alá kerítették, és hogy azután mit csináltak, azt mindenki tudja.”²¹ Ezek alapján Kádár számára a revizionizmus a legszélsőségesebb jobboldali elhajlással egyenértékű. Ez a nézet is hozzájárul a Nagy Imre-vonal értékeléséhez.

Fel kell tenni a következő kérdést is: ha 1956 tavaszától – mint Kádár a vitában megállapította – a Nagy Imre-vonal volt domináns a párton belül, akkor ezek szerint a reformjaik kudarcát felszínre hozó 1956 is az ő művük, mellyel nehéz helyzetbe hozták a pártot és a hazát? Ezt a véleményét a párt azzal fogja jelezni, hogy a február 26-i KV-határozatban már a decemberi második pont kerül az első helyre, lefokozva Rákosiék bűneit. Ezt a „helycserét” az okok között az is magyarázta, hogy 1957 márciusában Kádárnak jelenése volt Moszkvában, ahol a Nagy Imre-kérdés mellett Rákosiék hazatérése is téma volt, s a szovjetek számára ezzel a sorrendváltással jelezhetnék, melyiket tartják a magyar elvtársak súlyosabbnak. A kánon azonban a decemberi sorrend lett a későbbiekben.²² A Nagy-csoporttal szembeni elítélő magatartást az is okozta, hogy bosszúból, mivel Nagy a tőle kért antedatált lemondó nyilatkozat kiadásával nem

¹⁸ Uo. 118–119.

¹⁹ MOL M-KS 288. f. 5/2. ö.e. 5. lap.

²⁰ Balogh – Némethné 1993: 241.

²¹ MOL M-KS 288. f. 5/2. ö.e. 10. lap.

²² Kalmár 1998: 29–30.

könnyítette meg a kádári alkotmányos konszolidációt (ez főleg a nemzetközi hatalmak előtti legitimitás igazolásához szükségeltetett volna), nyilvánosan megteremtik a politikai alapjait egy lehetséges felelősségre vonásnak.

E négy pont tanulságát Nagy Imre a következőképpen foglalja össze: „*Most már nyíltan mint árulókról, ellenforradalmárokról, az imperialista burzsoázia szövetségeseiről beszélnek és írnak, s minden felelősséget (...) hátrítanak.*”²³ Ez a sommás értékelés az itt leírtak szerint 1957 februárjára áll össze, decemberben így kimondva ez még nem hivatalos pártvélemény.

A balos ellenzék véleményét magáévá tevő Kádár eléri a határozatról szavazó párttársainál az események időrendjéhez kötődő politikai stációk átértékelését is. Immáron múltba vész az a nézet, hogy a *felkelés* – Kádár ezt értéksemleges fogalomként használja – békésen indult, és jogos célokat tűzött ki, ehelyett az október 30-ig magát ügyesen leplező ellenforradalom „*már a felkelés első óráiban, október 23-a estéjének katonai akcióiban is szervezeten vett részt, és tudatosan, saját céljai irányában befolyásolta az eseményeket*”.²⁴ A határozat kimondja az eseményekben részt vett állampolgárokra a kollektív bűnösség elvét: elveire és esetlegesen tiszta szándékaira való tekintet nélkül bárki lehetett ellenforradalmár, aki fegyveresen felkelt a népi demokrácia intézményei ellen, ugyanis ezzel óhatatlanul a *munkáshatalom* gyengülését segítette. Ugyanez érvényes a sztrájkolókra és tüntetőkre is, mert „*fellépésükkel (...) ténylegesen az ellenforradalom esélyeit növelték*”.²⁵ A Kádár sugallmazta határozat számos helyen önellentmondásba is keveredik, a szemléltetés kedvéért egy, a forrásokat olvasva szembeszökő példa: hogyan lehet az események jellegét kezdettől fogva ellenforradalomnak minősíteni, ha Kádár Nagy Imre október 27-i álláspontját még irányadónak és megfelelőnek tartotta? „*Az az október 27-i platform, amivel a Nagy-kormány fellépett az ország nyilvánossága előtt, azt lehet mondani, hogy helyes volt.*”²⁶ Ezek szerint maga Kádár ellenforradalmi programot támogatott, ha egyszer október 23-a óta ellenforradalom volt? Saját bevallása szerint ezt már csupán „*taktikai*” okokból tette. Erre is van magyarázat: „*Tiszta örület volt, amit ezek műveltek abban az időszakban. (...) azonnal kell ezt csinálni vagy azt, mert ha nem, azonnal kitör a nemzeti háború a Szovjetunió ellen.*” Ezen pszichés nyomáson túl állítja még, hogy „*a munkásosztály döntő többsége, a parasztság is velünk van. Ez volt, ami engem is megzavart és nem helyes álláspontra vitt el. (...) De a kezdeményezők nem mi voltunk, akik itt ülünk, nyomás alatt voltunk és megzavartak bennünket.*”²⁷

V. Forradalom vagy ellenforradalom?

Dolgozatom végéhez érkeve fel kell tenni a kérdést: milyen esszenciális szöveghelyeket ismerünk a két megnyilatkozótól, ahol világosan „kibukik” belőlük minimális értelmezési kényszer nélküli valós véleményük? Ezek is könnyen montázsra állhatnak össze szemünk előtt. Nagy Imre több kifejezést is használ az események megjelölésére: „*októberi fegyveres felkelés*”, „*nemzeti felszabadító forradalom*”, „*nemzeti fegyveres felkelés*”,

²³ Nagy 2006: 142–143.

²⁴ Balogh – Némethné 1993: 240.

²⁵ Uo. 241.

²⁶ MOL M-KS. 288. f. 4/3. ö.e. 14. lap.

²⁷ Uo.

„forradalmi felkelés”. Nézetei szerint „október 23-án nem ellenforradalom, hanem forradalom volt hazánkban”.²⁸ 1956 azon túl, hogy a klikkuralmat megdöntve, a történelemben először a nemzet élére állt munkásosztály vezetésével harcolt a demokratikus szocializmusért és az „öt elv” megvalósításáért, fel akarta oldani és kibékíteni egymással a történelmi fejlődés és a szocialista építés rossz megalapozása során egymással ellentétbe került szocializmus és nemzeti függetlenség eszméjét. Október során „az egymással szembenállók nem így néznek ki: kommunisták és ellenforradalmárok. Voltak igen széles demokratikus tömegek, amelyek a (...) a népi demokrácia talaján álltak, annak hívei voltak, s a szocializmusért harcoltak tizenkét esztendőn át.”²⁹ Kádár János 1956. november 23-án mindezek antiteziseként világosan fogalmaz: „Meg kell az embereknek mondani, hogy ami október 23-án történt, az felkelés, nem forradalom, és ott rengeteg jogos követelés miatt léptek fel, de kezdettől fogva ott volt az ellenforradalom. (...) a tüzszünet óta, október 30-a óta már tiszta ellenforradalom volt.”³⁰ A decemberi párthatározat vitájában pedig a következőképpen vall: „Az október 23-án kezdődő események alapvető jellege nem valamiféle forradalom, mert nem volt sem munkásforradalom, sem népi forradalom, sem nemzeti forradalom. Az összes alapvető jellegzetessége: ellenforradalom.” Illetve „Eltársak! Nézzünk szembe a ténnyel: Mi a nemzeti forradalom? Munkásforradalom? Ez elvtársak a szó szoros értelmében vett ellenforradalom.”³¹

VI. A munkás–paraszt szövetség „állapota”

A népi demokrácia fejlődési stációjában a munkás–paraszt szövetség fenntartását, működtetését mindketten fontosnak tartják. Kádár szerint ez októberben törést szenvedett, ezért a november 4-e utáni kormány – mint elnevezése is mutatja: Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány – az ellenforradalom letörésével és a restauráció megakadályozásával ezt kívánja visszaépíteni. Nagy a parasztság októberi szerepvállalásának hangsúlyozásával éppen ellenkezőképpen él: szerinte a parasztok is a szövetség működőképességét igazolandó, a jogos nemzeti sérelmek hangadói között voltak. Szerinte ez a szövetség nem bomlott meg, viszont „Az októberi események nagysága a munkás–paraszt szövetség politikai és eszmei gyengesége.”³² Az ellenforradalom egyre erőteljesebb térnyerése azzal a tényezővel magyarázható, hogy az 1945-ben a magyar államiság alapjává tett munkás–paraszt eszmei egység ellenére a cselekvés egységét nem tudta biztosítani, így nem volt szilárd fal a reakcióval szemben.³³ Felteszi a kérdést a szövetség két alkotóelemének szerepvállalására vonatkozóan: „Micsoda ellenforradalom az 1956-ban, egy iparosodott Magyarországon, a szocializmus építésének 12. esztendejében, amelynek fő ereje és vezetője az ipari-nagyüzemi munkásság, a mi társadalmunk leghaladottabb, legöntudatosabb és legszervezettebb osztálya”³⁴, míg a parasztsággal kapcsolatban

²⁸ Nagy 2006: 125.

²⁹ Uo. 186.

³⁰ MOL M-KS 288. f. 5/4.. ö.e. 2. lap.

³¹ MOL M-KS. 288. f. 4/3. ö.e. 10. lap.

³² Nagy, 2006. 141.

³³ Uo. 141–142.

³⁴ Uo.

leszögezi, hogy a kiszegza értékek vállalása és megtartása, és ezzel az ellenforradalmi kurzushoz való kötődés nem egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a restauráció hívei és bázisa lennének.

VII. Összegzés

Írásomban a források beszéltetésével igyekeztem tematikus szerkezetben ismertetni a kádári „népi demokratikus diktatúra” legitimációs válságának elméleti hátterét, melynek alátámasztása során ellentmondásokkal teli, önfelmentő, bűnbakkereső és mesterkeltt magyarázatokkal élt. Ezt elsősorban a marxizmus–leninizmus eszmerendszere nyújtotta szűk terminológiai mozgástér és az elemző(k) egyéni ideológiai képzettsége határozta meg. Nagy Imre 1956 bekövetkeztét a szocializmus fejlődése szempontjából egyedülállóan tartotta, esélyt látott az elrontott szocialista építés hibáinak kijavítására és az elmaradt eszmei alapozás végrehajtására, ezzel befejezni véle 1945 „félforradalmát”. Kádár tagadta ezt a tételt, hiszen felfogása szerint az 1945-ös proletárforradalom után forradalom nem létezhet, hiszen az megvalósította a lehetséges világok legjobbját, mely tartalmában lehet tökéletlen, de akkor is a legjobb, legfeljebb javításra, a korban bevett kifejezéssel élve „építésre” és állandó korrekcióra szorul. Ezért is értékeli át ő és így a párt is 1957 februárjára az ellenforradalom okait: az első helyre immár kimondva is Nagy Imre és kormányzó társai *áruháza* kerül, akik tudatosan ellenforradalmi platformra helyezkedve a munkáshatalom gyengülését segítették elő intézkedéseikkel. 1956 politikai arculatában a reform lehetősége helyett egyre inkább az ellenforradalom felülkerekedését és tértnyerését látta Kádár János, mely a párt kivívott pozícióinak elvesztését is jelentette. Ez arra a felismerésre vezette, hogy a követelések a népi demokrácia magját érintik, amely viszont érinthetetlen, amelynek támadóival szemben indokolt és jogos bárminemű fellépés. Nagy Imre sorsának 1956 politikai mozgásain túlmutató jelentősége is van: a 20. századi kommunista blokkon belüli szűk mozgástér ékes példája az, hogy nem hagytak neki teret és időt alternatív, „sajátosan magyar” szocializmus-képének kivitelezésére. Amit a szovjetek a birodalom egészére nézve veszélyesnek tartottak, hiszen az a tulajdonolt államok látszólagos szolidaritását, valójában kemény kézzel való kormányzását tompította és kérdőjelezte meg. Minden módon igyekeztek az adott lokalitás megnyerhető elemeinek felhasználásával megállítani és visszaterelni a renitens párttagságot és alávett társadalmat az általuk kívánt, nekik megfelelő állapotba, uralmi helyzetbe.

Felhasznált irodalom

- Balogh Sándor – Némethné Vágyi Karola (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Intera, Budapest, 1993.
- Huszár Tibor: *A hatalom évei 1956–1989*. Corvina, Budapest, 2006.
- Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest, 1998.
- Keller Márkus – Körösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.
- MOL M-KS 288. f. 4/2. ö. e. (Az MSZMP 1956. november 24-i IKB-ülésének jegyzőkönyve)

MOL M-KS 288. f. 4/3. ö. e. (Az MSZMP 1956. december 2–5-i IKB-ülésének jegyzőkönyve)

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* (Szerk.: Vida István) Gondolat, Budapest, 2006.

1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Korona, Budapest, 2002.

Szokolczai Attila (szerk.): *1956.* Osiris, Budapest, 2006.

Új Magyar Lexikon 2. kötet. Szerk.: Berei Andor et al. Budapest, 1960.

Új Magyar Lexikon 5. kötet. Szerk.: Berei Andor et al. Budapest, 1962.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Hamvas Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2001.

Gyáni Gábor: Forradalom, felkelés, háború. 1956 fogalmi dilemmáiról. In: Uő. – Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban.* 1956-os Intézet, 2007. 25–37.

Pomogáts Béla: Ötvenhat és a harmadik út. *Tiszatáj*, 60. évf., 11. sz., 2006. november. 69–75.